



**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat
Postma, J.K.T.

Citation

Postma, J. K. T. (2017, February 14). *Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page



Universiteit Leiden



The handle <http://hdl.handle.net/1887/45861> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Postma, J.K.T.

Title: Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat

Issue Date: 2017-02-14

5 Het tumultueuze voorjaar van 1798

GOGELS AANTREDEN ALS AGENT

Een van de eerste opgaven van het voorlopige Uitvoerend Bewind, dat na de staatsgreep van januari 1798 aantrad, was het aantrekken van acht agenten, die het Bewind moesten ondersteunen. Ze waren beperkt doordat het ze niet was toegestaan om ‘onder elkander eenen afzonderlijken Raad’ te vormen. De agentschappen met een eenhoofdige leiding, voorlopers van de huidige ministeries, vormden een nieuw bestuurlijk fenomeen. In de eerste jaren van de Bataafse republiek waren comités en parlementaire commissies belast met de uitvoering van het beleid dat de Staten-Generaal en later de Nationale Vergadering vaststelden.¹

Bij de voorbereiding van de Staatsregeling had in de jaren daarvoor het Franse voorbeeld aanleiding gegeven tot een discussie of ministers dan wel commissies het Bewind moesten ondersteunen. Voor het blad *De Democraten* van Gogel en Ockerse was dit geen brandende kwestie; de redactie had zich neutraal opgesteld.² De hervormingsgezinde afgevaardigden in de Nationale Vergadering hadden zich echter tegen het instituut ministers ofwel agenten verzet, omdat zij een te grote macht van het uitvoerend bestuur vreesden. Juist op dit punt hadden zij uiteindelijk een concessie aan de Franse gezant Delacroix moeten doen. In het voorlopige programma, dat de Constituerende Vergadering na de staatsgreep aanvaardde, was gekozen voor agenten in plaats van commissies.³ Alleen voor de koloniale zaken bleven colleges gehandhaafd.⁴

Een week na de staatsgreep kreeg de Franse ambassadeur een lijstje met de namen van kandidaat-agenten gepresenteerd.⁵ Dat lijstje kennen we niet, we weten dus niet of Gogel er al op stond. In de geruchtenstroom werden de afgevaardigden Van de Kastele en E.M. van Beyma als agent van financiën genoemd.⁶ Van de Kas-

1 Secker, ‘Van de uitvoerende magt’, 118.

2 *De Democraten*, nr. 18, 13 oktober 1796, 137-143.

3 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 22-25.

4 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 142-146.

5 Ducange, assistent van de Franse ambassadeur, aan Van Langen, 29 januari 1798, NA, Wetgevende Colleges, inv.nr. 508, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 371-372.

6 Van Leyden aan Valckenaer, 31 januari 1798, in: *GAGN*, deel 2, 711. Vermeld is nog dat de Amsterdamse koopman Voûte voor de post van agent van Financiën was gepolst, maar dat deze zou hebben geweigerd (Vles, *Gogel*, 82). Daarbij ging het echter niet om een agentschap, maar om in ‘sommige commercieele zaken van dienst te zijn’ (Wiselius aan Fijnje, 23 januari 1798, NA, Gogel, inv.nr. 10). Het Bewind wilde een handelsverdrag met

teele was echter een onwaarschijnlijke kandidaat, ook al was hij de belangrijkste financiële specialist van de Nationale Vergadering, want hij was niet aanwezig bij de zitting van 22 januari en nam aan het eind van de maand ontslag. Ockerse, die dicht bij het vuur zat, verwees in zijn brief van 3 februari, waarin hij de staatsgreep tegenover Gogel verdedigde, op geen enkele manier naar een mogelijke benoeming van Gogel. Wel deed hij in deze brief een beroep op Gogels financiële expertise en vroeg hem zijn gedachten te laten gaan over de vraag 'hoe zonder geforceerde hef-fing 17 à 18 mill. voor het land extra te bekomen'.⁷

Ondanks zijn reserve tegenover de staatsgreep viel het oog toch op Gogel. Door de moed en inzet, die hij voor en tijdens de Bataafse Omwenteling had getoond, had hij een zekere faam verworven.⁸ Toch zal zijn financiële expertise en reputatie van degelijkheid de doorslag hebben gegeven. Waarschijnlijk leidde vooral de invloed van Fijnje, die zich in het bijzonder binnen het Uitvoerend Bewind met de benoeming van de agenten bezighield, tot de keuze van Gogel.⁹ Ze kenden elkaar goed, beiden waren lid van de sociëteit De Uitkijk en van de Sociëteit voor Eenheid en Ondeelbaarheid.

Toen Gogel werd benaderd, weigerde hij aanvankelijk. Hij was niet de enige; het aantrekken van bekwame agenten bleek bijzonder moeilijk. Velen wilden geen post aanvaarden, ondanks de uitstekende beloning van negenduizend gulden per jaar, 'benevens vrij van huishuur of inwoning'.¹⁰ De weigeraars voerden allerlei argumenten aan, maar het was duidelijk dat velen de politieke situatie te onzeker vonden. Het bemannen van de agentschappen verliep zo moeizaam dat de Constituerende Vergadering medio februari een requireringsdecreet aannam om het wervingsproces te bespoedigen. Met dit paardenmiddel opende ze de mogelijkheid om weigeraars het kiesrecht te ontnemen en zelfs uit het land te verbannen.¹¹ Gogel zelf merkte een jaar later op dat hij de post 'niet uit verkiezing noch vrijwillig' had aanvaard, maar pas nadat de Constituerende Vergadering dwangmaatregelen in het vooruitzicht had gesteld.¹² Het Bewind besloot 'den Burger I.J.A. Gogel, lid van de Algemeene Beleeningsbank te Amsterdam te Requireeren' om op vrijdagavond 23 februari in Den Haag te verschijnen.¹³ Voor die tijd was er waarschijnlijk ook al overleg geweest, want nog diezelfde avond viel het besluit hem tot agent te benoemen en aanvaardde hij de functie.¹⁴ Directeur Van Langen vermeldde dat zijn col-

Rusland, Voûte vertegenwoordigde het bankiershuis Hope & Co. in St. Petersburg, hij wilde het land wel van dienst zijn, maar niet in een functie.

7 Ockerse aan Gogel, 3 februari 1798.

8 J. Blauw, 'Mémoire ou renseignements sur la Hollande', 10 december 1799, NA, Dassevael, inv.nr. 255, ook in *GAGN*, deel 2, 633-673, inzh. 647.

9 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 145.

10 Er kwamen bij de verdere voorbereiding van de Staatsregeling nog wel voorstellen in discussie om dit bedrag te verlagen naar zeventuizend en zelfs zesduizend gulden die echter werden afgewezen, De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 67, 124, 489.

11 Notulen 17 februari 1798, nr. 7, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 5; *Decreten der Constitueerende Vergadering*, deel 2, 18 februari 1798, 364, ook aangehaald in Boels, *Binnenlandse Zaken*, 142.

12 Concept-brief van Gogel aan het Bewind (voorjaar 1799), NA, Gogel, inv.nr. 2.

13 Besluit Uitvoerend Bewind, 21 februari 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2. De term requireeren gaf het verplichtende karakter van de uitnodiging aan.

14 Besluit, 23 februari 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 6.

lega Fijnje Gogel had kunnen overhalen om agent te worden door toe te zeggen, dat hij zelf ‘zijn benodigde klerken zou mogen voorstellen’.¹⁵

Gogel past in de traditie van de vele Nederlandse politici die verklaarden tegen hun zin de politiek te zijn ingegaan, terwijl daar wel een vraagteken bij kan worden gezet. Te Velde merkt naar aanleiding van de opstelling van een aantal hedendaagse politici op, dat de metafoor van het offer altijd geliefd is geweest onder de notabelen die zich dan in vredesnaam maar beschikbaar stelden voor de politiek. In ieder geval waren ze in eigen ogen niet ambitieus, alleen al doordat ze niet solliciteerden, maar voor een functie gevraagd werden.¹⁶ Gogel voldeed aan dit beeld met zijn uitspraak – in 1814 bij het weigeren van een functie onder Willem I – dat hij ‘steeds zeer ongaarne’ de publieke functies had vervuld, waarvoor telkens weer een beroep op hem was gedaan.¹⁷ Tegenzin uiten tegen publieke ambten paste zeker in de cultuur van de Bataafse Republiek. De Bataven zagen het bekleden van een politiek ambt als een plicht, waar men niet beter van mocht worden. Men zou dan juist verwachten dat politieke ambitie eerder werd aangemoedigd dan gevreesd. Paradoxaal genoeg rustte er echter een taboe op het openlijk laten blijken van de ambitie om een publiek ambt te vervullen.¹⁸

Het is de vraag of Gogel de druk in februari 1798 later niet heeft overdreven. Zo bleef Gogels geestverwant Wiselius, die zich in het voorjaar van 1796 uit de actieve politiek had teruggetrokken en lid van het Oost-Indisch Comité was geworden, bij zijn weigering agent van Marine te worden, zonder dat hij daardoor schade opliep. Na zijn weigering was van een verbanning beslist geen sprake. Wiselius bleef zelfs gehandhaafd als lid van het Oost-Indisch Comité en werd begin maart ook nog benoemd tot directielid van de Amsterdamse schouwburg.¹⁹ Weliswaar werd Wiselius korte tijd later van zijn kiesrecht beroofd; dat was echter geen strafmaatregel van het Uitvoerend Bewind, maar een daad van een plaatselijk comité, gedreven door een persoonlijke vijandschap.²⁰ Daarmee was het een voorbeeld van de politieke willekeur bij de zuivering van de grondvergaderingen, die ter voorbereiding van het referendum over de nieuwe Staatsregeling plaatsvond. Gogels prestige evenaarde dat van Wiselius, zodat strafmaatregelen van het Uitvoerend Bewind in zijn geval niet goed denkbaar zouden zijn geweest, al waren ze volgens het decreet van medio februari wel mogelijk. De verleiding was voor Gogel blijkbaar toch wel groot om bestuurlijke invloed te gaan uitoefenen waarvoor de functie van agent van Financiën bij uitstek de gelegenheid bood.

Vanaf het begin van zijn publieke loopbaan toonde Gogel zich geen gemakkelijk heerschap. Directeur Van Langen typeerde hem met de opmerking: ‘alleen de eenvoudigste aanmerking al maakte die burgher gemelijk, dat hij altoos behouden heeft’.²¹ Na het overleg op vrijdagavond 23 februari toonde Gogel geen aarzeling

15 S. van Langen, ‘Gedenkschrift’, in: *GAGN*, deel 2, 594-623, inzh. 604.

16 Te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 196.

17 Gogel aan Saportas, 10 december 1814, NA, Gogel, inv.nr. 158, ook in *GAGN*, deel 6, band 2, 1539-1542.

18 Oddens, *Pioniers*, 110.

19 Van Limburg Brouwer, *Wiselius*, 107.

20 Ibidem, 112.

21 *GAGN*, deel 2, 604.

meer, al op de maandag daarna schreef hij een brief aan Fijnje over de organisatorische opzet van zijn agentschap en zijn wens tot uitbreiding.²² Gogel wist dat er op nationaal niveau nog slechts een zeer klein ambtelijk apparaat aanwezig was. De Raad van State, die zich in het ancien régime had ontwikkeld tot uitvoeringsorgaan van de Staten-Generaal, was na de Bataafse Omwenteling opgevolgd door het Comité te Lande. De afdeling Financiële Zaken van dat Comité beschikte over een secretaris met een klerk en twee commiezen. Een van de leden van de afdeling, Andries Abbema, bleef tijdelijk de geldzaken beheren, nadat het Comité medio februari 1798 was opgeheven, in afwachting van het aantreden van een agent van Financiën.²³ Iedereen was overtuigd van de noodzaak van een forse uitbreiding van het aantal ambtenaren, gelet op de ambitieuze plannen van het nieuwe Bewind. In zijn brief aan Fijnje zette Gogel uiteen, dat hij voor zijn agentschap dacht aan vier afdelingen, te weten een generale secretarie, een boekhouding en daarnaast afdelingen voor belastingen en voor schulden. De inkomsten en uitgaven van de staat zouden in één administratie worden samengebracht, zodat een goed inzicht in de stand van de schatkist beschikbaar was. Verder wenste Gogel een gestroomlijnde bureauorganisatie met de postbehandeling en de archivering van het gehele agentschap onder één generale secretarie. Gogel meldde dat hij een personeelsbezetting van 20 à 25 mensen wilde, namelijk een secretaris, drie tweede secretarissen, vier assistenten, twee boekhouders en elf à vijftien klerken. Aangezien hij in Amsterdam al druk doende was om medewerkers te werven, stelde hij de concrete vraag welke salarissen hij kon toezeggen. Onder voorbehoud van goedkeuring door het Uitvoerend Bewind had hij intussen al de beide secretarissen van de Beleenbank Arend van Vloten en Elias Canneman aangenomen. De eerste werd hoofd van het bureau schuldenbeheer, de tweede chef van de generale secretarie. Dat waren 'bekende en beproefde vrienden van Eenheid'. Hij deed zo wel een zwaar beroep op de Beleenbank en vond zelf dat hij moest oppassen dat de organisatie van de bank niet in gevaar kwam. Niet alleen de organisatorische kant van zijn nieuwe functie hield hem bezig, hij dacht ook al aan het decorum en informeerde naar het ambtskostuum: 'Mag ik het bepaalde costume weten, dan kan ik daarvoor ook zorgen.' De nieuwe functie hield Gogel volop bezig. Hij toonde zeker niet de houding van iemand die tegen wil en dank aantrad.

In een tweede brief aan Fijnje meldde Gogel dat hij weer twee commiezen had kunnen vinden.²⁴ Hij zocht mensen van wie hij wist dat hij kon vertrouwen op hun vakkennis, integriteit en toewijding. Hij tekende daarbij nog aan: 'Ik zoek myne lieden met de Lantaarn, een goede is beter als twee mindere. Ik wenschte te weeten hoeveel ik er van u en uit de finantiën kryg om my daarna te richten. Hoemeer ik er kryg die in diergelijke Vakken gewerkt hebben, hoe liever my dit is'. Ook sprak hij zich al over zijn bevoegdheden uit. Na het opheffen van het Comité van de Marine was het beheer van de convoeien en licenten, de in-, uit- en doorvoerrechten, enkele weken eerder ondergebracht bij een bureau met een voorlopige status. Go-

22 Gogel aan Fijnje, 26 februari 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 6.

23 Besluit 19 februari 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 5, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 249.

24 Gogel aan Fijnje, 27 februari 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 6.

gel vond dat de activiteiten in zijn agentschap pasten. Eenmaal in functie wist hij het Uitvoerend Bewind daarvan te overtuigen.

Ten slotte berichtte Gogel dat hij intussen in zijn eigen handelszaak een compagnon had aangesteld. Dat was Abraham de Lanoij, die tot september 1804 zijn compagnon zou blijven. Later zou hij melden dat hem dat op een aanzienlijke vermindering van inkomsten was komen te staan, omdat zijn compagnon een aandeel in de opbrengst van zijn bedrijf kreeg. Ook moest Gogel bedanken voor zijn betaalde functies bij de Beleenbank en bij de geschillencommissie voor het loodswezen. Verder nam hij ontslag als onbezoldigd commissaris van de Stadsartillerie en Magazijnen in Amsterdam.²⁵

Hoe druk Gogel was met zijn voorbereiding geeft zijn brief van woensdag 28 februari aan. Op het verzoek van het Bewind om zo spoedig mogelijk opnieuw naar Den Haag over te komen om met de constitutiecommissie te overleggen, reageerde hij met het verzoek de bijeenkomst tot zondag uit te stellen.²⁶ Hij zou namelijk in Amsterdam ‘nog voor die tijd verscheidene conferenties hebben welke my tot inlichting zullen strekken’. Dit duidt erop dat de benoeming voor hem onverwacht was gekomen en dat hij er zich eerder niet op had voorbereid. Hij meldde verder dat hij de elf medewerkers, die hij intussen had aangenomen, die zondag al mee zou nemen. Hij had ruim gebruik gemaakt van de toezegging dat hij zelf medewerkers mocht voorstellen. Van Langen merkte later op: ‘hij bragt er zoo een groot aantal mede, dat het in Den Haag opzien baarde’.²⁷

Vooral met zijn vriend Goldberg overlegde hij in deze dagen intensief. Dat blijkt uit een lijvig memorandum, waarin deze zijn adviezen nog eens samenvatte en dat hij begin maart aan Gogel deed toekomen.²⁸ Goldberg was gepasseerd bij de benoeming van de agenten. En dat terwijl zijn financiële expertise die van Gogel evenaarde of misschien wel overtrof.²⁹ Vakkennis was echter niet het enige criterium voor een benoeming tot agent. Goldberg was politiek veel minder standvastig dan Gogel. In de discussie over het Ontwerp van Constitutie van 1797 had Goldberg een advies pro aanvaarding geschreven, wat hem van de kant van de hervormingsgezinden het verwijt van ‘slijmgasterij’ en van ‘heulen met de moderaten en aristocraten’ had opgeleverd.³⁰ Van Langen rekende hem zelfs zonder meer tot de ‘gemebestgezinde of foederalistische party’.³¹ Gedurende Goldbergs gehele loopbaan speelde hem echter vooral parten dat hij bekend stond als een man die ‘zijn kwaliteiten nog al eens wilde overschatten en zich gefrustreerd voelde als zijn denkbeel-

25 Ontslagbesluit, 27 februari 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2.

26 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 28 februari 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 7.

27 GAGN, deel 2, 604.

28 Memorandum ‘Hoofdtrekken, van hetgeen gedaan zoude behoren te worden om in het finantieele het tegenwoordig gouvernement te accrediteren, en tevens den gronde te leggen tot het volkomen redres der finantien van de Bataafsche Republiek’, NA, Goldberg, inv.nr. 223A, eveneens NA, Gogel, inv.nr. 16, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 203.

29 Pfeil, ‘Tot redding’, 182. Zijn financiële kennis ontleende Goldberg vooral aan zijn werkzaamheden ten behoeve van het *Rapport tot het Onderzoek naar den Staat der Finantiën van Holland, op 14 December 1797 ter Vergadering van het Provinciaal Bestuur uitgebragt*, NA, Gogel, inv.nr. 180.

30 Zappey, *Goldberg*, 28.

31 GAGN, deel 2, 598.

den niet of slechts ten dele werden overgenomen. Hij was nogal ijdel en gevoelig voor vleierij'.³² Niettemin respecteerden Gogel en Goldberg elkaar als gelijkwaardige gesprekspartners en kwamen hun standpunten vaak overeen.

Intussen had Tobie de Bordes zich bereid verklaard de functie van secretaris van het agentschap op zich te nemen. Gogel was overtuigd van zijn 'Vlijt, Yver en zuivere vaderlandsche principes'.³³ De Bordes, die lid was van het Comité van Justitie in Amsterdam, was ook gevraagd voor de secretarisfunctie bij het agentschap voor Nationale Opvoeding, maar hij gaf de voorkeur aan Gogels agentschap.³⁴ Begin maart vond de formele afronding van de benoeming van Gogel en van zijn secretaris plaats.³⁵

In het overleg met de constitutiecommissie werd afgesproken dat Gogel nog schriftelijk commentaar mocht leveren op het financiële gedeelte van de Ontwerp-Staatsregeling. Dat moest hij wel binnen 24 uur inleveren, hij beperkte zich dan ook tot enkele korte notities en een algemeen commentaar.³⁶ De commissie maakte slechts beperkt gebruik van Gogels inbreng.³⁷ Ze was het eens met de nadruk die Gogel in zijn commentaar legde op het 'in stand houden van Nationaal Crediet als een hoofd-vereischte in elken staat'. Een verlaging van de hoofdsom en van de rente van de schuldenlast als mogelijke bezuinigingsmaatregelen achtte Gogel ongewenst. Dat zou hij direct na zijn ambtsaanvaarding nog eens benadrukken in een beleidsnota.³⁸ Deze opstelling boezemde de Amsterdamse handelskringen blijkbaar vertrouwen in, want over de periode dat Gogel aan de financiële touwtjes trok – van eind februari 1798 tot september 1801 – stegen de koersen van overheidsobligaties met zo'n tien procent.³⁹ Dat Gogel zich van het belang van deze koersontwikkeling bewust was, blijkt uit zijn triomfantelijke vaststelling in de eerste week na zijn benoeming: 'Ik heb het genoeg zedert drie dagen alle bataafsche effecten te zien ryzen, schoon dezelve nog op eene vervaarlijke laagte staan.'⁴⁰

Gogel stak qua capaciteiten en invloed boven zijn collega's uit. Alleen Jacob Spoor, ambtenaar bij het West-Indisch Comité, die agent van Marine werd, was aan hem gewaagd. Gerrit Pijman, een patriotse officier in het Staatse leger die in

32 Boels, 'Johannes Goldberg'.

33 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 1 maart 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 7.

34 Agent Van Kooten aan directeur Fijnje, 1 maart 1798, NA, Binnenlandse Zaken, inv.nr. 286, aangehaald in Boels, *Binnenlandse Zaken* 217.

35 Een decreet van 7 maart verwees naar een missive van 5 maart, dat het Uitvoerend Bewind Gogel als agent van Financiën en De Bordes als secretaris had aangesteld, *Decreeten der Constitueerende Vergadering*, deel 3, 122.

36 Gogel aan Goldberg, 7 maart 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A; Gogel aan de derde constitutiecommissie, 5 en 6 maart 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 308-313. Kort daarvoor had Gogel twee korte notities over de financiële taken van het Uitvoerend Bewind en over de plaatselijke besturen ingeleverd, Gogel aan de derde constitutiecommissie, begin maart 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 306-307 en 307-308.

37 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 1, lxii; Pfeil, 'Tot redding', 192. De officiële subcommissie-Van Rees diende pas medio maart 1798 een concept voor het onderdeel Financiën van de Staatsregeling in en had daardoor in het geheel geen invloed, Van Rees aan de derde constitutiecommissie, 15 maart 1798, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 182-212.

38 Gogel aan Uitvoerend Bewind, memorie 9 maart 1798, NA, Financiën 1795-1813, inv.nr. 47, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 161.

39 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 64-65.

40 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 1 maart 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 7.

1787 naar Parijs had moeten uitwijken, ging de portefeuille van Oorlog beheren. Tot agent van Nationale Opvoeding werd benoemd Theodorus van Kooten, secretaris van het Oost-Indisch Comité. De Amsterdamse advocaat Reinier Tadama kreeg de post van agent van Justitie. Abram LaPierre, advocaat te Leiden, ging fungeren als agent van Inwendige Politie (Binnenlandse Zaken) en Waterstaat. Willem Buys, advocaat in Delft en in 1787 uitgeweken naar het buitenland, werd benoemd tot agent van Buitenlandse Betrekkingen. Opmerkelijk was dat geen van de agenten lid was geweest van de Nationale Vergadering. Het lukte niet om een geschikte agent van Nationale Economie te vinden.

Terwijl de drie belangrijkste leden van het Uitvoerend Bewind gezamenlijk gehuisvest waren in het voormalige Logement van Amsterdam aan het Plein in Den Haag, woonden de agenten verspreid.⁴¹ Gogel verhuisde naar Den Haag samen met zijn bij hem inwonende moeder.⁴² Zijn agentschap werd gehuisvest op het Binnenhof. Met een twintigtal ambtenaren nam Gogel zijn intrek in de burelen van de voormalige Raad van State aan de rechterzijde van de noordelijke vleugel van het Binnenhof. De ambtenaren van Financiën hadden de beschikking over de Trêveszaal en omliggende vertrekken.⁴³

De agenten waren de drijvende kracht bij de opbouw van het nieuwe staatsbestel. De vraag met welke huidige functionaris Gogel en de andere agenten te vergelijken zijn, met een minister, staatssecretaris of secretaris-generaal, is meermalen gesteld en verschillend beantwoord.⁴⁴ Een vergelijking is moeilijk, omdat de functie van agent een geheel eigen karakter had en in de loop van de tijd ook nog veranderde. Bovendien waren de politiek-ambtelijke verhoudingen van destijds geheel verschillend van de huidige. Ondanks dit voorbehoud kan de stelling goed worden verdedigd dat de agenten zijn te beschouwen als de voorlopers van de huidige ministers. Bij de verhouding tussen agenten en directeuren was de kloof tussen formele uitgangspunten en praktijk erg groot. Uitgangspunt was dat macht, initiatief en verantwoordelijkheid bij de directeuren lagen en dat de agenten volledig ondergeschikt waren. De praktijk was echter anders. Zo maakten de agenten schetsen en plannen voor wetsontwerpen en fungeerde het Bewind vaak slechts als doorgeefluik. Hoewel het de bedoeling was dat het Uitvoerend Bewind de grote lijnen van bestuur zou bepalen en dat de agenten met hun departementen zich slechts met de specifieke regelgeving en details van de uitvoering zouden bezighouden, kwam in

41 Oddens, *Pioniers*, 370; Van Leeuwen-Canneman, 'Regeren in vorstelijke sfeer', 34. Na de staatsgreep van juni 1798 kreeg het Uitvoerend Bewind een onderkomen in het Oude Hof aan het Noordeinde.

42 De enige tot nu toe bekende vermelding is Noordeinde F 27 in Den Haag volgens het *Herenboekje 1800*. Omgerekend is dat het huidige pand nr. 20 van de Maziestraat. Hier stonden huizen van kleine middenstanders, niet van het soort waarin een hoge functionaris van de Bataafse Republiek geacht werd te wonen. Hoewel Gogel zuinig was, valt toch te betwijfelen of het adres in het *Herenboekje* geheel correct was (Van Leeuwen-Canneman, *Briefwisseling*, xxxv noot), ook omdat Canneman in april 1805 opmerkte dat de indeling van een riant huis aan het Buitenhof 'à peu près' was als dat van 'uw huis aan het Noordeinde', maar 'de kamers echter kleinder over het geheel' waren (Canneman aan Gogel, 4 april 1805, ook in *BW*, 504-506).

43 Smit, 'Plaatsen van bestuur en overleg', 306-307; Van Leeuwen-Canneman, 'Achterkamertjesoverleg op het Binnenhof', 57.

44 Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht*, 2-3; Zappéy, *Goldberg*, 31; Boels, 'Zijn de agenten te beschouwen als ministers of niet?'

de praktijk het zwaartepunt steeds meer bij de agenten te liggen.⁴⁵ Zij hadden direct toegang tot de kennis van een klein, maar deskundig ambtelijk apparaat. Daardoor hadden de agenten meer invloed dan de directeuren. Dat gold zeker voor Gogel, die kon beschikken over gedetailleerde financieel-technische informatie.

Gogel bemoeide zich als agent van Financiën ook met de begrotingen van zijn collega's. Die rol had hij zichzelf in de praktijk toegeëigend. Dat kon hij doen, omdat er nog geen formele taakopdracht beschikbaar was. Zijn ambtgenoot Spoors noemde hem dan ook de 'Bulhond van 's Lands Schatkist'.⁴⁶ Gogels eigen begroting groeide snel door het aantrekken van personeel. Zijn zuinigheid tegenover zijn collega's verschilde nogal van zijn neiging om zijn eigen agentschap zo ruim mogelijk op te zetten.⁴⁷

Er was weinig vertrouwen in het Uitvoerend Bewind.⁴⁸ Vreede, Fijnje en Van Langen, die de kern van het Bewind vormden, wekten geen enthousiasme. De beide andere directeuren Fokker en Wildrik waren gewetensvol, maar stelden als bestuurder niet veel voor.⁴⁹ Binnen het Bewind trok Fijnje, die de portefeuille van Financiën beheerde, feitelijk aan de touwtjes. Hij was een harde werker, maar ook een steile en compromisloze bestuurder.⁵⁰ Vreede was een man met een fel karakter, intelligent en een meeslepend redenaar.⁵¹ Door zijn slechte gezondheid was hij echter minder daadkrachtig en energiek dan hij als lid van de Nationale Vergadering was geweest. Hij had de laatste twee jaren als een uitputtingsslag ervaren. 'Niet eenmaal was de meerderheid op myne zyde', zou hij later in zijn verantwoording opmerken.⁵² Van Langen was betrokken bij vele intriges. Hij maakte zich schuldig aan corruptie en zelfverrijking. Overigens werd het Uitvoerend Bewind als geheel beticht van verspilling.

Het Uitvoerend Bewind beschikte ook over een eigen ambtelijk apparaat, de Staatssecretarie, dat het administratief-technische verkeer tussen Uitvoerend Bewind, agenten en volksvertegenwoordiging verzorgde. Steven Dassevael werd aangesteld als griffier bij de Staatssecretarie, hij was in de praktijk het hoofd van de ambtelijke diensten van het land.⁵³ Gogel had respect voor Dassevael, hij vroeg hem herhaaldelijk advies over administratief-technische zaken. Dassevael was een voorbeeld van een lid van de nieuwe bureaucratie die met het vestigen van de eenheidsstaat ontstond.

Het nieuwe bestuursstelsel kenmerkte zich onder meer door het hanteren van algemene regels, rationaliteit en communicatie via schriftelijke stukken. Daar hoorde ook een bestuurlijk-ambtelijk ethos bij. De Bataafs-Franse tijd leverde bij al zijn politieke turbulentie dus niet alleen de eerste Nederlandse democratie op,

45 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 265-268.

46 Spoors aan Wiselius, z.d., NA, Wiselius, inv.nr. 3.

47 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 154.

48 *Ibidem*, 141.

49 Schama, *Patriots and Liberators*, 345.

50 *Ibidem*, 345.

51 De Bosch Kemper, *De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830*, 263.

52 Vreede, *Verandwoording aen de Bataafsche Natie*, 7. Zie ook GAGN, deel 2, 648.

53 Margry, 'Dassevael'.

maar als contrapunt ook een nieuwe bestuurscultuur die regimewisselingen overleefde.⁵⁴ Bestuurders als Gogel en ambtenaren als Canneman en Dassevael voelden zich verbonden met deze nieuwe bestuurscultuur. Zij waren in de eerste plaats loyaal aan dat bestuurlijke ethos, niet aan een republikeins bewind, stadhouder, raad-pensionaris, koning of keizer.

DE STAATSREGELING

Het forceren van een doorbraak bij de verwezenlijking van een unitarische Staatsregeling was het eerste doel van de staatsgreep geweest. De Constituerende Vergadering had dan ook direct – nog op 22 januari – de constitutiecommissie van 21 tot 7 leden teruggebracht om de slagvaardigheid te vergroten. De commissie ging het voorlopige programma, dat op dezelfde dag was aangenomen, uitwerken tot een Staatsregeling.

In de zes weken na de staatsgreep was er een intensief overleg tussen de constitutiecommissie en de Fransen over de inhoud van de Staatsregeling. Anders dan in de oudere historiografie vaak is gesuggereerd, kopieerde de Staatsregeling zeker niet slaafs de Franse constitutie van 1795.⁵⁵ Op basis van een vergelijkend onderzoek van de voorbereidende stukken kan worden geconcludeerd dat de Bataafse invloed aanmerkelijk groter was dan de constitutiecommissie om tactische redenen tegenover de Fransen aangaf.⁵⁶ Het eindresultaat was toch vooral een Bataafs product.⁵⁷

Ockerse maakte zijn aankondiging waar dat het eerste deel van het Ontwerp van Staatsregeling er op 6 februari zou liggen, en dat binnen een maand de twee andere delen zouden volgen.⁵⁸ Zijn commissie presenteerde op 6 maart het Ontwerp aan de Constituerende Vergadering.⁵⁹ Tien dagen later stelde het parlement het Ontwerp vast en op 23 april werd de Staatsregeling bij referendum met 153.913 tegen 11.597 stemmen aanvaard.⁶⁰ Op 1 mei volgde de afkondiging door het Bewind.

Er is wel geponeerd dat de Staatsregeling in grote lijnen terug te voeren was op het staatkundige programma van *De Democraten* van Ockerse en Gogel.⁶¹ Deze stelling gaat te ver, vele anderen hadden ook een bijdrage aan de discussie geleverd. De Staatsregeling liet in veel bredere zin de invloed zien van het constitutionele debat dat in de voorgaande jaren was gevoerd.⁶² De Nationale Vergadering zelf was immers het belangrijkste politieke forum, terwijl er ook nog de discussie in politieke clubs en sociëteiten was. Zelfs als we uitsluitend naar de invloed van politieke bladen kijken, behoeft de stelling nuancering, alleen al door het bestaan

54 Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 51.

55 Velema, 'The Childhood of Philosophical Republicanism', 79.

56 De Gou, *Staatsregeling 1798*, deel 1, lxvi.

57 Van Sas, *Bataafse terreur*, 31.

58 Ockerse aan Gogel, 3 februari 1798.

59 De Gou, *Staatsregeling 1798*, deel 1, lvi.

60 Oddens, *Pioniers*, 351.

61 De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 386.

62 Velema, *Republicans*, 199.

van *De Republikein* dat doorwrochte en concrete artikelen over het democratisch republicanisme bevatte. Bovendien had ook de redacteur van dit blad, Konijnenburg, naast Ockerse een belangrijke rol gespeeld bij het opstellen van de Ontwerp-Constitutie.⁶³

De Staatsregeling zorgde voor een beslissende doorbraak die de bouw van een eenheidsstaat concreet op gang bracht. Ze was Nederlands eerste grondwet en is qua constitutionele esthetiek de mooiste genoemd, maar tegelijkertijd is ze als een onwerkbaar document omschreven dat buiten de werkelijkheid stond.⁶⁴ De Staatsregeling maakte voor alles een einde aan de soevereiniteit van de gewesten. Als symbool daarvan werden de gewesten opgeheven en kwam er een departementale indeling. De nieuwe departementen kregen ongeveer gelijke inwonertallen, waarvoor de oude gewestelijke grenzen werden doorbroken. De Staatsregeling ging uit van de soevereiniteit van het Bataafse Volk als geheel. En dat was ook wat er gebeurde: door de Constitutie werd een volk gevormd.⁶⁵ De Staatsregeling opende met een catalogus van burgerrechten. Dat was in lijn met de Verklaring van de Rechten van de Mens en van de Burger, die kort na de Bataafse omwenteling al in de nieuwe Republiek was aanvaard. De grondwet bevestigde de gelijke rechten voor alle burgers ‘zonder onderscheiding van geboorte, bezitting, stand of rang’. Zozeer stond ‘gelijkheid’ voorop dat dit beginsel ook de trits met de revolutionaire waarden vrijheid en broederschap opende. De woorden van de leuze waren op voorstel van Hahn al in de Nationale Vergadering van 3 maart 1796 op deze wijze gerangschikt.⁶⁶ Andere elementen van de Staatsregeling waren de klassieke grondrechten van interne en externe veiligheid. Daaruit vloeide de overheidszorg voor rechtsorde, veiligheid, defensie en waterstaat voort. Bijzonder waren voor die tijd de sociale grondrechten en de daarmee corresponderende taken van de overheid: onderwijs, opvoeding, armenzorg, werkgelegenheid en gezondheidszorg.

De Staatsregeling beoogde de ‘welvaart’ van ‘alle Leden der Maatschappij’. ‘De krachtdaadigste inrigtingen’ moesten de bloei van de economie bevorderen. In de praktijk was er op economisch terrein echter staatsonthouding en nam de overheid ‘geene gebiedende of dwingende, maar slegts faciliteerende maatregelen’.⁶⁷ Hoewel de voorstanders van de Staatsregeling van een maakbare samenleving uitgingen, waren in elk geval Gogel en Goldberg, die vanaf 1799 als agent van Nationale Economie fungeerde, tegenstanders van overheidsingrijpen op economisch terrein. De nadruk lag op algemene voorzieningen als een verbeterd belastingstelsel en een goed postwezen. Deze voorzieningen vloeiden ook voort uit het streven naar gelijkheid voor de wet, maar voor agenten met een koopmansachtergrond als Gogel en Goldberg vooral uit de concrete wens om de handel en daarmee de welvaart te bevorderen. Hetzelfde gold voor de vrijheid van bedrijf en beroep en het streven om de gilden op te heffen.

63 Koekkoek, ‘Eene waare en vrije Republiek’, 244.

64 Van Sas, *Bataafse terreur*, 32; Van Sas, *De metamorfose*, 313.

65 Te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, 57.

66 Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 22-23.

67 Goldberg aan Van Hasselt, 19 mei 1799, NA, Goldberg, inv.nr. 19, ook in GAGN, deel 3, band 2, 505-506.

Waarom was de Staatsregeling op langere termijn toch onwerkbaar en zijn belangrijke onderdelen niet uitgevoerd of teruggedraaid? Een belangrijke factor was dat de grondwet inderdaad te ambitieus was. Gogel onderschreef in principe de bemoeiing van de overheid met algemene voorzieningen en natievorming, maar zag als agent van Financiën wel de strikte budgettaire grenzen die daaraan waren gesteld. De sturende en verzorgende rol van de overheid was een brug te ver voor die tijd. Zo bleek de armenzorg een zeer weerbarstig onderwerp.⁶⁸ De Staatsregeling bepaalde in art. 47 dat ‘de Maatschappij [...] arbeid verschaft aan den Nijveren, onderstand aan den Onvermogenden’. De financiële middelen om de armenzorg op nationaal niveau te organiseren, ontbraken echter.⁶⁹ Bij een subsidieverzoek van de stad Amsterdam tekende Gogel aan dat hij wel moest erkennen dat de stad ‘onmatige kosten’ had door de toestroom van vreemdelingen, maar dat ‘de bekende al te deplorabele toestand van ’s lands financiën zelve geen meerdere uitgaven geëischt’.⁷⁰ De bestaande instellingen op het terrein van de armenzorg, meestal met een godsdienstige binding, verzetten zich bovendien tegen een rol van de centrale overheid. De verhoudingen tussen de Haagse regering aan de ene kant en de voormalige gewesten en steden aan de andere kant waren stroef. Gogel zou daar ook mee te maken krijgen bij het invoeren van een nationaal belastingstelsel en het afschaffen van de gilden.

Verder waren er onwerkbare verhoudingen binnen het Haagse regeringssysteem als gevolg van de volstreekte scheiding tussen uitvoerende en wetgevende macht, tussen regering en parlement. Gogel en Ockerse hadden dit probleem destijds in *De Democraten* wel al geschetst. Als de wetgevende macht de *wil* en het uitvoerende lichaam de *macht* van het volk was, dan moesten deze samenwerken ‘in één werktuig van Staat als raderen zamenlopende’, maar toch van elkaar gescheiden.⁷¹ Met andere woorden, het blad bepleitte een scheiding der machten, maar drong tegelijkertijd aan op een samenwerking. Dit waren mooie, algemene toverformules, maar in de praktijk zou het bestel waarin Gogel ging besturen juist op de tekortschietende wisselwerking tussen de uitvoerende en de wetgevende macht stuk lopen.⁷²

De nieuwe Constitutie ging uit van een ‘Volks-regeering bij Vertegenwoordiging’, welke ‘alle bewindvoerende Lichaamen ondergeschikt en verantwoordelijk’ hield aan ‘deze vertegenwoordigende Magt’. Hier lag de kern van de mislukking, want de ideologie had niet gezorgd voor een goede verhouding tussen regelgeven en besturen.⁷³ Uitvoerend Bewind en agenten werden als pure uitvoerders van de wensen van de wetgevers beschouwd. Het Bewind was verantwoording schuldig aan het parlement, omgekeerd had het weinig mogelijkheden invloed op het parlement uit te oefenen. Dat was een gevolg van de structuren die in de Staatsregeling

68 Postma, ‘Sociale zekerheid als onderdeel van de publieke financiën’, 199.

69 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 264.

70 Advies Gogel, 23 februari 1801, NA, Financiën 1795-1813, inv.nr. 61.

71 *De Democraten*, nr. 18, 13 oktober 1796, 137-143, inzh. 138.

72 Secker, ‘Van de uitvoerende magt’, 135.

73 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 5.

waren vastgelegd, maar ook van de weinig flexibele opstelling van de betrokken bestuurders en politici. Zo kon bij een politieke impasse het Bewind het parlement niet ontbinden. Ook was het tekenend, dat al in Gogels eerste maand als bestuurder de Constituerende Vergadering een voorstel verwierp om de agent van Financiën ter assistentie toe te voegen aan de parlementaire commissie voor Financiën als deze voor een moeilijk beraad stond. Enkele leden merkten op dat dat beneden de waardigheid van het parlement zou zijn.⁷⁴

AAN DE SLAG

Gogel ging als agent van Financiën gedreven aan de slag met zijn moeilijke taak. Voor alles was een adequaat ambtelijk apparaat op centraal niveau nodig, maar zijn bemoeiingen strekten zich ook uit tot de voormalige gewesten. Enkele dagen na zijn benoeming verzocht hij het Uitvoerend Bewind de departementale besturen aan te schrijven dat ze op het punt van financiën en belastingen of 'personen die daarbij fungeren' geen veranderingen mochten aanbrengen, totdat hij als agent algemene maatregelen had genomen.⁷⁵ Dat het hem daarbij vooral ging om het behoud van bekwame ambtenaren waartegen politieke bezwaren bestonden, blijkt uit zijn uitvoerige memorie.⁷⁶ Hij was het er mee eens dat ambtenaren die de 'tegenwoordige orde van zaken' niet waren toegedaan uit hun functie behoorden te worden gezet.⁷⁷ Hij bepleitte echter dat de besturen daarbij 'met ménagement' te werk zouden gaan. Als een ambtenaar eerdere regimes had gediend, maar geen strafbare feiten had gepleegd en alsnog bereid was de vereiste verklaring af te leggen, dan moest hij gehandhaafd worden. Mocht men de ambtenaar toch willen ontslaan, dan zou men hem in elk geval tijdelijk moeten handhaven totdat een ander bekwam persoon gevonden was. Een en ander moest met beleid, en met goedkeuring van de agent geschieden. Het Uitvoerend Bewind wist niet goed raad met dit pragmatische advies van zijn agent, het besloot de missive aan te houden en daar bleef het bij.⁷⁸

Al op 3 april kon de Constituerende Vergadering vaststellen dat het agentschap van Financiën 'thans geheel georganiseerd en in werking was', zodat alle financiële papieren aan de agent konden worden overgedragen.⁷⁹ Gogel pakte de verdere opbouw van zijn agentschap voortvarend aan. Eind mei kwam hij terug op zijn memorie van maart over het personeelsbeleid. Daarbij stelde hij ook de zijns inziens te geringe bevoegdheden van de agent van Financiën en het ontbreken van een adequate taakomschrijving aan de orde. Daar had hij in zijn commentaar op de Concept-Staatsregeling ook al op gewezen. De agent had geen enkele zelfstandige

74 *Dagverhaal van de Constituerende vergadering*, deel 9, Eerste Kamer, 26 maart 1798, 260-261, ook aangehaald in Secker, 'Van de uitvoerende magt', 132.

75 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 1 maart 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 7.

76 Gogel aan Uitvoerend Bewind, memorie 9 maart 1798.

77 Van der Goot en De Jong, *Centralisatie en belastingambtenaren in Friesland*, 40.

78 Notulen Uitvoerend Bewind, 10 maart 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 8.

79 De Gou, *Staatsregeling 1798*, deel 2, 83.

bevoegdheid, los van het Uitvoerend Bewind. Gogel vroeg nu aan het Bewind om ‘het geheele oppertoezigt en algemeene directie over dit vak, zo in de gewesten als wat betreft de overige landsmiddelen van inkomsten, aan Ulieder agent van finantien ten volle te demandeeren’.⁸⁰ Hij wilde in het bijzonder een bevoegdheid tot ‘het vernietigen van onnutte posten’ en het verplaatsen van personeelsleden. Hij vroeg een mandaat om medewerkers met een jaarlijks traktement tot duizend gulden zelfstandig te benoemen. Ook dit verzoek leidde niet tot een besluit van het Uitvoerend Bewind.

Meer dan de andere agenten was Gogel bezig met de organisatie van zijn agentschap die een jaar later aan de andere agenten ten voorbeeld zou worden gesteld.⁸¹ Gogel onderkende de relatie tussen een goede organisatie en de kwaliteit van het beleid. Het agentschap van Financiën vormde de primus inter pares van de agentschappen die zich tot een krachtig nationaal bestuur moesten ontwikkelen, gezien de eisen die de Staatsregeling aan de nationale politiek stelde.⁸² Voor het uitvoeren van hun beleid waren de andere agentschappen afhankelijk van voldoende financiële middelen op korte en lange termijn, waar de agent van Financiën en zijn medewerkers voor moesten zorgen.

Krachtige maatregelen waren nodig, omdat de financiële situatie in de jonge Bataafse republiek uitermate zorgelijk was.⁸³ De in 1795 geërfde overheidsschuld bedroeg dan wel niet een miljard gulden, zoals Gogel en Goldberg in 1794 om tactische redenen aan de Fransen hadden gemeld, maar kwam wel uit op ruim 767 miljoen gulden, toch nog een formidabel bedrag. Na de Bataafse omwenteling kwam de overheid met een grote hoeveelheid assignaten te zitten, waardeloze schuldbekentenissen waarmee Franse militairen leveranties hadden betaald. Voor deze schadepost liepen de ramingen nogal uiteen, van 10 tot 30 miljoen gulden.⁸⁴ Daar kwamen de kosten nog bij die voortvloeiden uit het Haagse Vredesverdrag van 16 mei 1795, te weten een oorlogsbijdrage van honderd miljoen gulden, het onderhouden van een Franse troepenmacht van 25.000 man en het leveren van een bijdrage in de oorlog tegen Engeland door het versterken van leger en vloot.

Bij de aanpak van de financiële problemen moest Gogel aanvankelijk werken met de financiële structuur van de Oude Republiek. Bij decreet van de Constituerende Vergadering van 25 januari 1798 kwam in principe de definitieve afschaffing van de gewestelijke quota tot stand, maar daarmee waren ze natuurlijk in werkelijkheid nog niet verdwenen. In de drie eerste jaren van haar bestaan verkreeg de Bataafse Republiek financiële middelen uit de belastingen en buitengewone heffingen van de gewesten, in het bijzonder van Holland. De voormalige gewesten hadden een grote achterstand in hun afdrachten. Intussen was wel het in december

80 Missive agent van Financiën aan Uitvoerend Bewind, 31 mei 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 42, 20 juli 1798, ook aangehaald in Pfeil, ‘*Tot redding*’, 256.

81 Rapport Van Haersolte, 6 juli 1799, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 59, ook aangehaald in Pfeil, ‘*Tot redding*’, 264.

82 Schama, *Patriots and Liberators*, 382.

83 Pfeil, ‘*Tot redding*’, 121-124.

84 Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 2, 312; Manger, *Recherches*, 108, ook aangehaald in Godefroi, *De financiële unificatie*, 43.

1797 genomen besluit tot de eerste nationale heffing op de inkomsten, dat door de gewesten was opgeschort, na de staatsgreep alsnog in werking getreden. Het Bewind van Vreede nam aan en ging er zelfs prat op, dat het verder in de eerste acht maanden geen nieuwe belastingen hoefde in te voeren. Het wilde de omwenteling ‘smakelijk maken bij Holland’, dat sinds 1795 met veel buitengewone heffingen te maken had gehad. Het radicale Bewind meende de financiële problemen wel te kunnen oplossen door de andere gewesten hun betalingsachterstanden over 1795-1797 te laten aanzuiveren.⁸⁵ Dit was de stand van zaken waar Gogel mee te maken kreeg toen hij als agent aantrad.

De unificatie van de financiën was de belangrijkste opgave die Gogel als agent van Financiën op zijn weg vond. Als eerste leidde de schuldenproblematiek tot een concreet plan. Volgens de Staatsregeling moest de omwisseling van de gewestelijke schuldbrieven in nationale schuldtitels binnen drie jaar na aanneming van de grondwet zijn voltooid. Voor Gogel vloeide de omzetting van verschillende soorten gewestelijke schuldpapieren niet alleen voort uit de eis van de unificatie, of in zijn eigen woorden ‘om de verderfelijke machinatiën van Foederalisten’ definitief onschadelijk te maken, maar hij zag er ook een middel in om speculatie in waardepapieren tegen te gaan ofwel om ‘de onbegrensde woekerzucht van schandelijke agioteurs’ te bestrijden.⁸⁶ Al op 23 mei 1798, een maand na de aanvaarding van de Staatsregeling, had Gogel een plan voor de ‘conversie’ klaar. Het stuk werd ter lezing rondgezonden, maar door het Uitvoerend Bewind niet behandeld.

Vele andere zaken vroegen nog de aandacht van Gogel. Zo verloochende hij zijn achtergrond als handelman niet en probeerde hij de gevolgen van het sinds 1795 bestaande invoerverbod van Engelse goederen te mitigeren, hoewel hij in principe fel anti-Engels was. In mei 1798 stelde hij voor dat de invoer van Engelse goederen die van belang waren voor de verwerking in de eigen industrie ondanks het invoerverbod ‘op een voorzichtige wijze en oogluikend wierd toegestaan en gefaciliteerd’, waarmee het Uitvoerend Bewind mondeling en in het geheim instemde.⁸⁷

Hij maakte ook nog gebruik van zijn positie als agent om een onderwerp aan te snijden dat hem persoonlijk al langer bezighield. Op 18 mei stuurde hij aan het Uitvoerend Bewind een memorie over beleggingen in het buitenland. Hij wees erop dat hij daarover al eerder in *De Democraten* had geschreven en nam de tekst van het artikel woordelijk over in zijn beleidsnota. In zijn verhandeling haakte hij concreet aan bij een lening van drie miljoen gulden, uitgeschreven door het hof van Spanje op de Amsterdamse kapitaalmarkt. Zijn hevige aversie tegen renteniers en tegen de speculatieve uitwassen van de geldhandel die hij twee jaar eerder in *De Democraten* had verwoord, bleek niet te zijn afgenomen. Aan het slot van zijn nota stelde Gogel aan het Uitvoerend Bewind voor om alle leningen aan het buitenland te verbieden. Zijn opvatting vond pas na enige jaren weerklank.

85 GAGN, deel 2, 605-606, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 211.

86 Memorie van Gogel aan Uitvoerend Bewind, 23 mei 1798, NA, Fin. 1795-1813, inv.nr. 47, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 157.

87 ‘Net notulen’ (secret) 9 mei 1798, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 1, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 123 noot.

Kossmann acht deze strijd tegen investeringen in het buitenland typerend voor het 'autarkisch en minimalistisch karakter' van Gogels patriotse denken. Er was wel de 'goede zorg voor het gesloten eigen huis', maar er was geen sprake van een internationaal 'revolutie-ideaal'.⁸⁸ De bevindingen in de recente literatuur over de relaties van de Bataafse Republiek met de verwante Zwitserse en Italiaanse republieken, de zogenaamde zusterrepublieken, sluiten hier op aan. De patriotten in de verschillende zusterrepublieken bleken nauwelijks met elkaar te sympathiseren. Ze waren vooral met hun eigen land bezig.⁸⁹ Frankrijk had wel een dominerende invloed, maar liet de zusterrepublieken vaak hun eigen politieke keuzes maken, resulterend in politieke en economische structuren die een combinatie waren van oud en nieuw, van binnenlands en buitenlands.⁹⁰ Deze concentratie op het eigen land werd in de Bataafse Republiek nog versterkt doordat ze binnen de verdeelde familie van zusterrepublieken een duidelijke uitzonderingspositie innam met een relatief grote zelfstandigheid.⁹¹ Ze kreeg van het dominerende Frankrijk veel ruimte om zelf de politieke en economische inrichting van het land te bepalen. Ook Gogel persoonlijk was sterk op het eigen land georiënteerd en was weinig geïnteresseerd in voorbeelden in andere landen.

Gogel ontleende ook weinig aan de literatuur over financiën en economie. Zijn gedachten over deze onderwerpen bereikten nooit een hoge graad van abstractie. Zijn ideeën waren afgeleid uit de alledaagse werkelijkheid van de Nederlandse economie.⁹² Treffend was zijn uitspraak: 'ik zal mij niet verdiepen in alle die bijna metafysische redeneringen waarin men, Adam Smith willende te boven streven, de Staathuishoudkunde wikkelt.'⁹³ Hij kende de *Wealth of Nations* van Adam Smith. Afgezien van een opmerking in een brief over de oprichting van een nationale bank, waren er echter geen verwijzingen naar teksten in dit boek, laat staan dat er aanwijzingen zouden zijn dat hij zijn politieke handelen er direct op baseerde. Overigens heeft Schumpeter erop gewezen dat de *Wealth of Nations* 'does not contain a single analytical idea, principle, or method that was entirely new in 1776'. De betekenis van het boek lag vooral in de synthese van ideeën die al wijdverbreid waren.⁹⁴

Volgens Gogel was voor de financieel-economische politiek de essentiële vraag: 'welke middelen zijn het meest proefondervindelijk bewezen goed te zijn'. Verder leerde de ondervinding 'dat men in oud Nederland met die [middelen] welke men aangeleerd had, al vrij wel geslaagd was.' Zijn belastingstelsel baseerde hij dan ook grotendeels op het Hollandse stelsel in de oude Republiek. Overigens bevinden zich onder de brochures en rapporten in zijn archief verschillende titels met een financiële en economische inhoud, onder meer een werk van de Franse oud-minister

88 Kossmann, *De Lage Landen*, deel 1, 88.

89 Oddens en Rutjes, 'The political culture of the Sister Republics', 26.

90 Ibidem, 29.

91 Jourdan, 'Buitenbeentje tussen de zusterrepublieken', 183.

92 Schama, *Patriots and Liberators*, 500.

93 Gogel, *Memoriën*, 317. Ook de citaten in de volgende alinea staan hier.

94 Schumpeter, *History of Economic Analysis*, 184-185, citaat aangehaald door Baudet, 'Tussen feit en visie: twee eeuwen *Wealth of Nations*', 2.

Necker, een brochure van de Engelse filosoof Thomas Paine, een onderzoeksrapport over de financiën van het gewest Holland en een handschrift van de Amsterdamse koopman De Pinto.⁹⁵ Afgezien van de geschriften in zijn archief, het boek van Adam Smith, het eerste deel van Wagenaars *Vaderlandsche Historie* en enkele boeken over penningen is de samenstelling van Gogels bibliotheek niet bekend.⁹⁶

POLITIEK KLIMAAT

Gogels eerste activiteiten als agent van Financiën vonden plaats in een tumultueuze politieke situatie. Het 'wilde voorjaar' van 1798 werd door tegenstanders van het Bewind zelfs wel de Bataafse terreur genoemd.⁹⁷ Deze directe verwijzing naar de gebeurtenissen in Frankrijk, waarbij 40.000 mensen het leven lieten, was overdreven. In ons land bleef het bij arrestaties en zuiveringen, waardoor mensen hun burgerrechten en ambten kwijtraakten. Wel heerste er een sfeer van angst, intimidatie en psychische terreur.

Bij Gogel die al zijn aversie tegen de staatsgreep had laten blijken, groeide de afkeer van de politieke gang van zaken. De toon was al gezet op de dag van de staatsgreep zelf die met militaire steun was afgedwongen. Afgevaardigden als Hahn en Gevers, goede bekenden van Gogel, waren gevangen gezet, hoewel ze slechts weinig in politieke overtuiging van de machthebbers verschilden. Het politieke klimaat verslechterde verder door een debat in de Constituerende Vergadering in begin februari over strafmaatregelen tegen 27 afgevaardigden die in de dagen na 22 januari nog voor het lidmaatschap bedankten, omdat zij het met de gang van zaken niet eens waren.⁹⁸ Dat alles zinde Gogel niet.

Gogel was bezorgd over de invloed van de ultra-revolutionairen, in het bijzonder in Amsterdam, waarvoor hij voor en na de staatsgreep waarschuwde. De extremisten hadden geen concreet programma, maar zij ondermijnden volgens Gogel met hun voortdurende kritiek het gezag van de hervormingsgezinde beweging. Hij was niet de enige, zijn geestverwant Wiselius had op de dag na de staatsgreep ervoor gewaarschuwd dat verzwakking van het stadsbestuur zou leiden tot aantasting van de economische positie van Amsterdam.⁹⁹ De voorspellingen kwamen uit. Er werd in Amsterdam een strijd om de zeggenschap over deze stad gevoerd. Al

95 Jacques Necker, *Dernières vues de politique et de finance, offertes à la nation française* (z.p. 1802); Thomas Paine, *De daling en val van het systeem der Engelsche Finantiën* (Amsterdam 1796); *Rapport tot het Onderzoek naar den Staat der Finantiën van Holland* (Den Haag 1797); Isaac de Pinto, *Essais sur le Crédit, les Finances et la Circulation*, z.p., z.j.; respectievelijk in NA, Gogel, inv.nrs. 174, 175, 180 en 165. Het handschrift van De Pinto is fraai uitgevoerd en opgedragen aan Willem v. Het was waarschijnlijk afkomstig uit het stadhoudelijk archief (Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 154).

96 Zie ook Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 47 en hierna 156 noot 92.

97 Van Sas, *Bataafse terreur*, 30-31.

98 Het debat mondde uit in een besluit van het Uitvoerend Bewind van 12 april met strafmaatregelen, zie Oddens, *Pioniers*, 336.

99 Wiselius aan Fijnje, 23 januari 1798, NA, Wetgevende Colleges, inv.nr. 508, ook aangehaald in De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 167 en Schama, *Patriots and Liberators*, 330.

snel voerden de revolutionair-anarchistische elementen in de stad de boventoon.¹⁰⁰ Bepaalde periodieken gingen zeer radicale tendenties vertonen.¹⁰¹ De ultra's wisten de positie van de gematigde hervormingsgezinden in het stadsbestuur te ondergraven.

De Constituerende Vergadering en het Bestuur van het voormalige gewest Holland steunden – los van het Uitvoerend Bewind – de ultra-revolutionaire krachten in Amsterdam. Op 4 maart 1798 herstelde een commissie uit de Constituerende Vergadering het corps der kanonniërs, dat na de opstand van mei 1796 ontbonden was. Dat was tot groot ongenoegen van Gogel, Wiselius en andere gematigde hervormingsgezinden die meenden dat de Vergadering erop uit was zich zo een gewapende burgermacht van 'sansculottes' te verwerven met de bedoeling om Amsterdam en het Uitvoerend Bewind onder de heerschappij der ultra-revolutionairen te brengen.¹⁰²

De schok was voor Gogel bijzonder groot, toen op 15 maart, slechts drie weken nadat hij in dienst van het nieuwe Bewind was getreden, een commissie van het bestuur van Holland het stadsbestuur van Amsterdam afzette. Dat stadsbestuur bestond uit gematigde hervormingsgezinden, in de ogen van Gogel zeer betrouwbare patriotten. Het bestuur werd gepresideerd door zijn goede vriend Van Hasselt. Crayenschot, een andere stadsbestuurder, had Gogels blad *De Democraten* uitgegeven. Voorzitter Van Hasselt hield bij de afzetting een afscheidsrede waarin hij zich keerde tegen de machinaties van 'deugd en orde haatende Anarchisten', die hem het besturen moeilijk hadden gemaakt. Ook klonk zijn wantrouwen in de nieuwe landsregering door.¹⁰³ Het afzetten van het Amsterdamse stadsbestuur betekende een keerpunt in Gogels houding ten opzichte van het Bewind. Het was de directe aanleiding voor zijn verzet tegen de politieke ontwikkeling in het land dat zelfs zou uitlopen op het beramen van een nieuwe staatsgreep.

Velen zagen Amsterdam nu als een kruitvat dat elk moment kon ontploffen. De stad begon te lijken op een 'revolutionaire commune'.¹⁰⁴ Gogel en Wiselius waren woedend over de Amsterdamse coup. Nadat een brief van Gogel aan Fijnje slechts een kort afwijzend antwoord had opgeleverd, stuurde hij op 22 maart openlijk een lange, verontwaardigde brief naar Delacroix waarin hij zijn grote zorgen uitte.¹⁰⁵ Gogel schreef aan de Franse ambassadeur dat er een groep van drie- à vierhonderd mensen met een 'esprit anarchique' was, verspreid over het hele land. Ze waren lid van de Constituerende Vergadering en de voormalige gewestelijke besturen, maar ze hadden hun centrum in Amsterdam. Deze mannen stonden bekend om hun onbeschaamde baantjesjagerij; ze hadden bekwame en integere bestuurders als Van Hasselt en Crayenschot als 'oppresseurs du peuple' bestempeld en vervolgens afgezet. Ook klaagde Gogel dat door de zuivering de kwaliteit van de rechterlij-

100 De Lange, 'De politieke actie', 513.

101 De Lange, 'De politieke pers', 90.

102 Wiselius aan Fijnje, 9 maart 1798, in: *GAGN*, deel 2, 737-738.

103 *Bijlagen Dagblad van den Raad van Amsterdam*, van 20 november 1797 tot 14 maart 1798, 411.

104 Schama, *Patriots and Liberators*, 330, ook aangehaald in Van Sas, *Bataafse terreur*, 41, zie ook: Jourdan, *Amsterdam en révolution*.

105 Gogel aan Delacroix, 20 à 25 maart 1798, in: *GAGN*, deel 2, 759-763.

ke macht in Amsterdam was aangetast. De nieuw benoemde schout Henrik Nobbe, die Gogel had leren kennen in de wereld van politieke clubs, betichtte hij van schaamteloosheid en inheligheid, het was een man ‘stupide à l’excès’. De rechtspraak in Amsterdam was toevertrouwd aan Bouwens, een ‘homme sans mérite ni talens’ en aan anderen zonder enige juridische kennis. Ze hadden de plaats ingenomen van onder anderen de zeer respectabele procureur Van Hall.

De gevolgen van de coup die op 15 maart in Amsterdam was gepleegd, waren volgens Gogel ook in economische zin desastreus. In enkele doembeelden schetste hij dat door de Amsterdamse coup het laatste restje nationale kredietwaardigheid zou verdwijnen, het zou de ondergang van de toch al gehavende handel en het volledige verlies van vertrouwen in de waardepapieren betekenen. De welgestelde burgers zouden niet meer te bewegen zijn om geld ter beschikking te stellen aan een overheid die ze verafschuwden en het gevaar bestond dat ze zouden emigreren.

Gogel verwachtte weliswaar niet dat zich even bloedige en huiveringwekkende taferelen als ten tijde van Robespierre zouden gaan afspelen, toch meende hij dat de gevolgen van de Amsterdamse coup niet minder schadelijk zouden zijn. Deze uitspraak laat zien dat zijn denkbeelden in enkele jaren sterk waren veranderd. In zijn memorie van februari 1794 aan de Franse representanten had hij immers nog gepleit voor de vestiging in Nederland van een ‘tribunal révolutionnaire, assisté d’une Guillotine’ en had hij in positieve zin naar Robespierre verwezen.¹⁰⁶

Gogel stuurde de brief aan Delacroix ter gelegenheid van een bezoek dat deze samen met Vreede en Van Langen aan Amsterdam zou brengen. Wiselius pleegde een soortgelijke interventie. Hoewel het Uitvoerend Bewind zich afhoudend ten opzichte van de kritiek van Gogel en Wiselius opstelde, hadden hun interventies toch enig effect. Eind maart werden als reactie op hun klachten vijf in hun ogen respectabele leden aan het Amsterdamse Comité van justitie toegevoegd.¹⁰⁷

Ook landelijk verscherpten de politieke verhoudingen zich nog doordat in de tweede helft van maart en in april de zuivering van stemgerechtigden, die het aanvaarden van de Staatsregeling zeker moest stellen, uit de hand liep.¹⁰⁸ Het Uitvoerend Bewind had een aantal functionarissen benoemd dat de opdracht kreeg in overleg met plaatselijke commissies onbetrouwbare kiezers te weren. Duizenden namen werden uit de stemregisters geschrapt.¹⁰⁹ Niet alleen moderaten, maar ook hervormingsgezinden waren het slachtoffer. Er was zonder meer sprake van willekeur. Zelfs sommige leden van het voormalige Comité révolutionnaire waren verdacht. De zuiveringen waren in eerste instantie gericht op het zeker stellen van een positieve uitslag van het referendum over de Staatsregeling, maar de consequenties gingen vaak verder. Aan het stemrecht was ook het recht op ambten en pensioenen

106 Op deze concrete tegenstelling is ook gewezen in Bloemgarten, *Léon*, 130.

107 *Jaarboeken Bataafsche Republiek (JBR)*, deel 12, 205, ook aangehaald in *GAGN*, deel 2, cxviii en 774.

108 Oddens meent, dat al eerder een discussie over de 27 afgevaardigden die na de staatsgreep voor de Constituerende Vergadering bedankten en de strafmaatregelen tegen deze ‘brieffschrijvers’ zoveel weerstand wekten dat dit een keerpunt in de revolutie betekende, Oddens, *Pioniers*, 336. Deze kwestie speelde echter vooral binnen de Constituerende Vergadering, terwijl de andere punten zoals de zuiveringen tot kritiek in veel bredere kring leidden.

109 Oddens, *Pioniers*, 334.

verbonden. In de praktijk trokken de zuiveringscommissies ook de macht aan zich om, vaak alleen op basis van geruchten, mensen uit hun functie te ontslaan en anderen te benoemen. Niet alleen werden gewestelijke en lokale bestuurders afgezet, maar ook ambtenaren van hoog tot laag. Het Uitvoerend Bewind wuifde de bezwaren weg en herhaalde nog eens zijn 'afkeer van den zweem zelfs van schrikbewind'.¹¹⁰

Op dezelfde dag dat de Constituerende Vergadering de Staatsregeling had aanvaard, nam ze het besluit om de voorlopige status van het Bewind permanent te maken, 'als ware die aanstelling, uit kracht der naderhand in te voeren Staatsregeling zelve geschied'.¹¹¹ Ook dit besluit van 17 maart leidde tot veel kritiek. Gogel zag dat het zittende Bewind bezig was zijn gezag te verliezen. Hij vreesde dat de dreiging van een Jacobijnse terreur een orangistische reactie zou teweegbrengen en dat de voormalige stadhouder, de erfprins en de Engelse diplomatie klaar stonden om daar voordeel uit te behalen.¹¹² Nadat hij en zijn collega Spoor in april schriftelijk hun kritiek aan leden van de Franse regering kenbaar hadden gemaakt, verzekerden ze zich daarna van de steun van de legatiesecretaris Champigny-Aubin en de Franse opperbevelhebber Joubert. De Bataafse legercommandant Daendels werd eveneens bij de gesprekken betrokken.¹¹³ Zij allen waren het eens dat Delacroix en zijn assistent Ducange de boosdoeners op de achtergrond waren met een slechte invloed op het Bewind. Dit duo had aangestuurd op het door Gogel en de zijnen verfoeide besluit van 17 maart om de voorlopige status van het Bewind permanent te maken. Ook had het aangedrongen op een decreet van 4 mei waardoor de Constituerende Vergadering zich omvormde tot het Vertegenwoordigend Lichaam met twee Kamers dat door de Staatsregeling was voorgeschreven. Er werden echter geen verkiezingen uitgeschreven.¹¹⁴ Dat laatste was in strijd met de intussen op 23 april bij referendum aangenomen grondwet of in elk geval met de geest daarvan. Dit besluit was de druppel die de emmer deed overlopen. Voor velen gaf het de doorslag om zich van het Bewind af te keren. Er ontstond een politieke oppositie waarbij zelfs een aantal radicale hervormingsgezinden zich aansloot. De kritiek in de pers nam ernstige vormen aan en ondanks de constitutionele vrijheid van meningsuiting kondigde het Bewind strenge maatregelen aan tegen 'strafwaardige geschriften'.¹¹⁵ Overigens beperkte de Staatsregeling zelf ook de mogelijkheden van democratische participatie in sociëteiten en politieke clubs en de activiteiten in grondvergaderingen.¹¹⁶

Waarschijnlijk ook gestimuleerd door de onrust op landelijk niveau bond Gogel als agent van Financiën in mei op twee fronten de strijd aan met het nieuwe stadsbestuur van Amsterdam, dat hij persoonlijk minachtte. De agent van Finan-

110 Proclamatie Uitvoerend Bewind, 3 april 1798, *JBR*, deel 12, 185, ook aangehaald in Van Sas, *Bataafse terreur*, 41.

111 De Gou, *Staatsregeling 1798*, deel 2, 71.

112 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 153; Rogier, 'Schimmelpenninck', 84.

113 *NNJB*, deel 33, tweede stuk, 732.

114 Van Sas, *De metamorfose*, 321; Oddens, *Pioniers*, 360-362; Oddens, 'Zoeken naar eendracht', 262.

115 Proclamatie van het Uitvoerend Bewind, 22 mei 1798, aangehaald in Velema, 'Politiek, pers en publieke opinie', 68.

116 Rosendaal (ed.), *Staatsregeling 1798*, Burgerlijke en staatkundige grondregels, art. 18, resp. Acte van Staatsregeling, art. 28.

ciën stuurde brieven aan het gemeentebestuur over de financiële situatie van de stad en over de zuiveringen van ambtenaren bij de Bank van lening.¹¹⁷ Hij voerde deze correspondentie namens het Uitvoerend Bewind, maar op een persoonlijke en kritische toon die zich in de loop van de volgende weken nog verhardde. Hij liet zich hier meeslepen door zijn emoties. Bij Gogel kwam zijn aversie tegen het extremisme samen met zijn afkeer van het particularisme. Deze strijd met Amsterdam liep parallel met de toeneming van zijn wrevel over de gebeurtenissen op nationaal niveau.

Het Uitvoerend Bewind had de strijd tussen Gogel en het Amsterdamse stadsbestuur niet meer in de hand. Gogel lag goed bij het Amsterdamse publiek en kon zich klaarblijkelijk veel veroorloven. Zo schreef de radicale Theodorus van Leeuwen, lid van de Constituerende Vergadering, aan Fijnje dat hij uit Amsterdam ‘geen andere dan knorrige brieven’ ontving met de strekking dat ‘geen der agenten goed is; alleen Gogel’.¹¹⁸

Op 10 mei gelastte Gogel het stadsbestuur om voor 19 mei financiële informatie op te leveren. Hij wilde onder meer een overzicht van de achterstallige belastingen die de ingezetenen aan de stad schuldig waren, en van de vorderingen van het voormalige gewest Holland op Amsterdam. De commissie van Financiën van de Raad antwoordde op 22 mei dat het onmogelijk was om zo snel de gevraagde informatie te verschaffen.¹¹⁹ Gogels aanschrijving had de commissie onaangenaam getroffen, hoezeer zij de agent ook achtte, omdat zijn harde toon misnoegen over haar liet zien. Zij waren ook maar gerequireerd en hadden hun posten ‘op straffe van verbanning’ moeten aanvaarden, een verweer dat Gogel niet zal hebben aangesproken.

Uiteindelijk leverde de commissie van Financiën op 4 juni het door Gogel opgeëiste overzicht aan.¹²⁰ De commissie berekende een schuld van 3,6 miljoen gulden aan Holland, maar zij constateerde dat de stad ook een vordering had, omdat stadseigendommen, zoals gebouwen, godshuizen en gestichten, bij de Staatsregeling nationaal waren verklaard. Zij suggereerde, dat de agent schulden en vorderingen tegen elkaar zou wegstrepen. In een reactie kwam Gogel tot een veel hoger bedrag aan schulden van de stad, namelijk 6,1 miljoen gulden.¹²¹ Hij meende dat er een vijftigste penning van alle eigendommen van de Amsterdamse ingezetenen nodig was, waarvoor de stad een voorstel bij het Vertegenwoordigend Lichaam zou moeten indienen. Voor de kwestie van de gebouwen verwees hij eenvoudig naar de andere agenten, die het aanging. Via de commissie kritiseerde Gogel het Amsterdamse stadsbestuur, dat ‘zich meer met remotiën en zuiveringen, dan met het herstel van de Finantiën’ bezighield.¹²²

117 Deze correspondentie tussen Gogel en Amsterdam is ook gesignaleerd in Jourdan, *Amsterdam en révolution*.

118 Van Leeuwen aan Fijnje, 20 mei 1798, in: *GAGN*, deel 2, 786.

119 Committé van Finantiën uit de Administratieve Municipaliteit aan Gogel, 22 mei 1798, *Bijlagen Dagblad Administratieve Municipaliteit van Amsterdam*, tweede stuk, 6-13 juni 1798, bijlage 22 mei 1798, 27-32.

120 Committé van Finantiën aan Gogel, 4 juni 1798 in: *ibidem*, bijlage 4 juni 1798, 53-59.

121 Gogel aan het Committé van Finantiën, 11 juni 1798, *Dagblad Municipaliteit van Amsterdam*, eerste stuk, 13 juni-28 september 1798, 41-42.

122 *Ibidem*, 42.

De relatie tussen Gogel en Amsterdam was toch al slecht omdat de agent ook nog een geprikkelde correspondentie met het stadsbestuur voerde over de zuivering van ambtenaren. De aanleiding was een verzoek van Amsterdamse burgers aan het Uitvoerend Bewind om het gemeentebestuur geen medewerkers van de Bank van Lening meer te laten ontslaan.¹²³ Nadat het Bewind de zaak aan Gogel had voorgelegd, vroeg deze het gemeentebestuur over de kwestie te rapporteren. Daarna stelde de agent zich echter ook rechtstreeks in verbinding met de commissarissen van de bank. Deze vonden het daarom niet meer nodig om nog aan het stadsbestuur te rapporteren. Zij wilden direct aan Gogel verslag uitbrengen. Het stadsbestuur was verontwaardigd over het gedrag van de agent. Het verweet Gogel, dat hij zijn verzoek zowel aan het gemeentebestuur als aan de commissarissen had gedaan.¹²⁴ Het stadsbestuur weigerde daarom aan de agent verslag te doen. Bovendien had Gogel aan de commissarissen laten weten, dat het stadsbestuur geen ambtenaren mocht verwijderen of aannemen tot een nader besluit van het Uitvoerend Bewind. Volgens hun instructie moest het stadsbestuur echter onnutte ambtenaren verwijderen en dat maakte Gogel zo onmogelijk. En daarna volgde de verongelukkete en nogal naïeve opmerking dat het enige genoegen dat zij als bestuurders hadden het aanstellen van ambtenaren was. Dat was hun enige beloning en die werd ze nu ontnomen. Het stadsbestuur richtte zich niet alleen tot Gogel, het beklagde zich ook over de agent bij het Uitvoerend Bewind. ‘Als Agenten zich zo’n toon en handelingen aanmatigen ten aanzien van een instituut als de onze, hoe zal dan de toon wel zijn ten aanzien van mindere corporatiën en individuen [...]. Wij doen alles belangeloos en zouden wy dan dulden den trotschen toon van personen, die voor hunnen werkzaamheden, welke althans niet meerder zijn dan de onze, een lucratief inkomen genieten? [...] Natuurlijk zullen wij U bedienen maar dan verwachten wij wel dat uw bevelen op eenen geschikte en vriendschappelijke wijze door de Agenten ten onzer kennisse gebracht worden.’¹²⁵

Gogel liet het er niet bij zitten. In een brief aan het Uitvoerend Bewind van 1 juni 1798 deed hij zijn beklag over de machinaties van het Amsterdamse gemeentebestuur tegen het personeel van de bank en kritiseerde hij de brief van het stadsbestuur.¹²⁶ Hij erkende dat hij zowel het stadsbestuur als de commissarissen van de bank om dezelfde informatie had gevraagd. Dat had hij gedaan omdat het stadsbestuur ‘zeer geneigd’ was tot ‘partydige handelingen’, terwijl de commissarissen er op uit waren hun personeel te behouden. De berichten van beide instanties zouden dan ook een verschillende strekking hebben en ‘ik zou daardoor de waarheid kunnen ontdekken’. Hij had alleen maar informatie aan de bank gevraagd en dat

123 Maassen, *Tussen commercieel en sociaal krediet*, 165. De Bank van Lening moet wel worden onderscheiden van de Generale Beleenbank waar Gogel commissaris van was geweest.

124 Administratieve Municipaliteit aan Gogel, geen dagtekening, *Bijlagen Dagblad Administratieve Municipaliteit van Amsterdam*, tweede stuk, 6-13 juni 1798, 45-48. Uit de brief van Gogel van 1 juni die hierna wordt genoemd, kan worden opgemaakt dat de brief van het stadsbestuur aan Gogel van 25 mei was, evenals de brief die is vermeld in de volgende noot.

125 Administratieve Municipaliteit aan Uitvoerend Bewind, geen dagtekening, *ibidem*, 44-45. Een afschrift van de brief aan Gogel was bijgevoegd.

126 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 1 juni 1798, *JBR*, deel 13, 43-49, ook aangehaald in *GAGN*, deel 2, lxx en 796.

die daarom weigerde aan het stadsbestuur te rapporteren, kon hij niet helpen. De houding van het stadsbestuur gaf dan ook geen pas. Gogel stelde dat ‘de municipaliteitsleden van Amsterdam den toon wilden geven aan het Gouvernement en het Wetgevend gezag’.

Gogel viel in de brief de stadsbestuurders ook persoonlijk aan, een echo van zijn brief uit maart aan Delacroix. Hij gaf een schets van de bestuurders die in een politiek pamflet niet zou hebben misstaan. Volgens Gogel bootsten zij van verre na ‘die oud Trotsche en Foederalistische houding, welke de vorige Amsterdamsche Patriciërs zo eigen was, wanneer zy de ingebeelde suprematie hunner groote en aanzynlyke stad, door enige daad van gezag, van hoogere en daartoe gerechtigde Autoriteiten geschonden waanden’. Dat gedrag droeg volgens hem ‘de duidelykste kenmerken eener verregaande onbeschaamdheid.’ De vete liep hoog op en werd openlijk uitgevochten. Gogel liet weten dat hij zijn brief openbaar zou maken, omdat ook de Amsterdamse bestuurders hun brieven hadden gepubliceerd.¹²⁷ In een sarcastische slotpassage schreef hij niet de ‘wreedheid’ te willen begaan de stadsbestuurders het ‘vermaak’ van het aanstellen van ambtenaren te ontnemen.

Gogel was niet alleen beducht voor de aantasting van de economische basis en de kwaliteit van het bestuur van Amsterdam, maar hij had ook een sterke persoonlijke antipathie jegens de leden van het gemeentebestuur. Hij wilde de publieke ambten vervuld zien door mensen die daarvoor geschikt waren en niet door incapabele mensen die louter en alleen om politieke redenen waren aangezocht.

Het stadsbestuur was woedend. ‘De municipaliteit is dol over de brief van Gogel’ en zal voorstellen ‘Gogel te doen retracteeren’, schreef een informant van het Uitvoerend Bewind, die nauwe betrekkingen onderhield met het Amsterdamse stadsbestuur, op 8 juni aan zijn superieuren.¹²⁸ De verhouding tussen Amsterdam en het Uitvoerend Bewind was echter ook bekoeld. In een brief van 9 juni vroeg de schout Nobbe zich af of hij en zijn medestanders het vertrouwen van Vreede en Van Langen hadden verloren, terwijl de stadsbestuurder Bode op 12 juni in een wanhopig klinkende brief betoogde dat Amsterdam toch belangrijk was voor het Bewind.¹²⁹ Dezelfde dag vond echter de nieuwe staatsgreep plaats, zodat herroeping door Gogel van zijn uitspraken alleen daardoor al niet meer aan de orde was.

DE ONTKNOPING

De vete van Gogel met het radicale Amsterdamse stadsbestuur liep parallel met de toeneming van de politieke spanningen in de Bataafse Republiek. Het prestige van de politieke machthebbers was aangetast.¹³⁰ Al was het Bewind misschien niet direct verantwoordelijk voor de chaotische toestanden in Amsterdam na de

127 De brief werd volledig opgenomen in de *Binnenlandsche Bataafsche Courant* van 7 juni 1798, NA, Gogel, inv.nr. 4.

128 Boeseken aan Uitvoerend Bewind, 8 juni 1798, in: *GAGN*, deel 2, 796-797.

129 Nobbe aan Vreede, 9 juni 1798, in: *ibidem*, 797; Bode aan Fijnje, 12 juni 1798, in: *ibidem*, 807.

130 *Ibidem*, 682.

bestuurswisseling van 15 maart, door hierover te zwijgen, liet het deze toch toe. Dat gold ook voor de uitwassen bij de zuiveringen. Bij de besluiten van 17 maart en 4 mei, die het Uitvoerend Bewind en het parlement zonder verkiezingen in hun bestaande samenstelling handhaafden, was het wel direct betrokken en het keurde ze zelfs goed.

Nadat het decreet van 4 mei was aangenomen, spraken Gogel en Spoors opnieuw met legerchef Joubert en legatiesecretaris Champigny-Aubin. De laatste rapporteerde aan Parijs dat zijn chef Delacroix en het Uitvoerend Bewind door intriganten waren omgeven, van wie Ducange, assistent van de ambassadeur, de ergste was. Zijn macht moest gebroken worden.¹³¹ De beide agenten hadden hem verzekerd dat ze het Bewind daarvan tevergeefs hadden trachten te overtuigen en Champigny concludeerde in zijn rapport dat Delacroix niet te handhaven was. Gogel en Spoors schreven later dat de aanvaarding van het decreet van 4 mei duidelijk maakte dat 'meer ernstige maatregelen' nodig waren, en wel concreet 'de verwijdering van die Bewindslieden, welke dezen stap hadden bevorderd en toegejuicht'. 'Vroegere en herhaalde pogingen' om de bewindslieden te overtuigen van een 'regelmatige verandering' door 'de wettige Volkskeuze te bereiken' waren mislukt. Dat liet geen andere weg open dan de Franse ambassadeur te overtuigen, dat verkiezingen nodig waren. Zou dit op niets uitlopen, dan was daarmee nog eens nadrukkelijk aangetoond dat 'kragtdadige maatregelen' gerechtvaardigd waren.¹³²

Voor het voeren van een gesprek met Delacroix vonden Gogel en Spoors generaal Daendels het meest geschikt. Het geruchtmakende gesprek vond plaats tijdens een diner op 16 mei. Bij de verdere gang van zaken zou Daendels een belangrijke rol vervullen.¹³³ Achter de schermen trokken Gogel en Spoors echter aan de politieke touwtjes.¹³⁴ Doordat de generaal zichzelf niet in de hand had, pakte het gesprek verkeerd uit en ontstond er een rel. Daendels viel uit tegen Ducange, die ook aanwezig was, en sprak over de 'schurken' die het land regeerden.¹³⁵

Daendels had daarna een onaangenaam gesprek met leden van het Bewind. Hij wachtte verdere strafmaatregelen tegen hem niet af, maar vertrok met medeweten van Gogel en Joubert naar Parijs om terugroeping van Delacroix en Ducange te bewerkstelligen.¹³⁶ Al voor Daendels in Parijs aankwam, was een bevel tot verwijdering van Ducange naar Den Haag onderweg. Dat gaf de beide ontevreden agenten nog meer moed om hun samenzwering tegen het Bewind door te zetten. Joubert zorgde voor een rechtstreekse, geheime koeriersdienst tussen Gogel en Spoors in Den Haag en Daendels in Parijs.¹³⁷ Het kwam Gogel daarbij goed van pas dat hij begin april tot waarnemend agent van Buitenlandse Betrekkingen was benoemd,

131 Champigny aan directeur Rewbell, 13 mei 1798, aangehaald in Mendels, *Daendels*, 152 en daar afgedrukt: ibidem, bijlagen, 37-38 (bijlage xv).

132 *Memorie Intermediair Uitvoerend Bewind*, 51.

133 Van Sas, *Bataafse terreur*, 17.

134 *Memorie Intermediair Uitvoerend Bewind*, 52, ook aangehaald in Mendels, *Daendels*, 153.

135 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 145.

136 De Bosch Kemper, *De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830*, 284.

137 Schama, *Patriots and Liberators*, 348; Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 146.

nadat Buys gezant in Parijs was geworden.¹³⁸

Terwijl in het land het verzet tegen het Uitvoerend Bewind steeds meer begon te broeien, hield de fungerend president Fijnje op 19 mei nog een hooggestemd betoog ter gelegenheid van de officiële viering van de aanvaarding van de eerste Bataafse grondwet.¹³⁹ De voorbereiding had enige spanning opgeleverd, Gogel en drie andere agenten hadden bezwaar gemaakt tegen de hoge kosten van het feest. In een brief waarin duidelijk de hand van Gogel valt te herkennen, wezen zij op de ernstige financiële toestand en de ontevredenheid bij een groot deel van de bevolking die het feestvieren moeilijk maakte.¹⁴⁰ De directeuren lieten hun plan varen om gezamenlijk in vol ornaat te verschijnen, Wybo Fijnje was slechts door één collega vergezeld.¹⁴¹

De opposanten waren op vele fronten bezig. Op 24 mei vroeg vice-admiraal De Winter in een gesprek met de Amerikaanse gezant Murray, of deze de Engelse regering kon bewegen niet in te grijpen bij een staatsgreep.¹⁴² In Parijs wist Daendels eind mei Talleyrand ertoe te brengen Delacroix te ontslaan. Hoewel Daendels in ongenade was gevallen bij het Uitvoerend Bewind, voelde hij zich voldoende zeker om naar ons land terug te keren. Op 10 juni paradeerde hij 'in groot uniform' langs het hoofdkwartier van het Bewind aan het Plein in Den Haag en werd met militaire eer begroet door de erewacht van het Bewind.¹⁴³ De volgende dag, op maandag 11 juni, was er ter ere van hem een feestelijk diner voor 160 gasten. Het diner was een openlijke politieke manifestatie. Als officiële gastheren fungeerden de leden van een comité 'Vrienden van de constitutie', onder meer bestaande uit enkele vrienden van Gogel en Spoor. De beide agenten waren bij het diner aanwezig, nu ook in gezelschap van Pijman, de agent van Oorlog. Verder zaten Joubert en Champigny-Aubin aan.

Dat al enkele dagen eerder het vaste voornemen bestond tot een staatsgreep, blijkt hieruit dat Gogels vertrouwing Canneman toen al in Amsterdam arriveerde om voorbereidingen te treffen voor het afzetten van het stadsbestuur en het herstellen van het oude bestuur. Enkele andere vertrouwelingen van Gogel kwamen op de ochtend van 12 juni al vroeg – om half tien – vanuit Den Haag in Amsterdam aan om zich bij hem te voegen.¹⁴⁴ De Bordes, secretaris van Gogels agentschap, die de Amsterdamse politieke situatie goed kende, maakte ook deel uit van deze commissie die de volgende dag het gemeentebestuur afzette.¹⁴⁵ Van Hasselt keerde terug als voorzitter van het stadsbestuur, Van Hall als procureur-generaal. De snelheid waarmee Gogel de zaken in zijn politieke bakermat Amsterdam regelde, bewijst hoe belangrijk het politieke bestel in deze stad voor hem was. Na afloop rap-

138 Besluit Uitvoerend Bewind, 7 april 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2.

139 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 464-465, ook aangehaald in Velema, 'The Childhood of Philosophical Republicanism', 69.

140 Decreet van het Uitvoerend Bewind, 5 mei 1798, aangehaald in Mendels, *Daendels*, 149-150.

141 Mendels, *Daendels*, 157.

142 Hill, *Murray*, 100.

143 Mendels, *Daendels*, 179.

144 Verslag van de commissarissen, 28 juni 1798, NA, Canneman (1904), inv.nr. 2.

145 *Dagblad Municipaliteit van Amsterdam*, eerste stuk, 13 juni-28 september 1798, 1.

porteerde de commissie aan hem persoonlijk. De machtsgreep in Amsterdam was door Gogel beraamd en verliep parallel met de landelijke staatsgreep. Dat laat nog eens zien welke centrale positie Gogel innam bij het verzetten van de politieke bakens.

In Den Haag bezon het Bewind zich op de ochtend van 12 juni – samen met de belangrijkste leden van het Vertegenwoordigend Lichaam – op drastische maatregelen tegen Joubert, tegen de gastheren van het diner en tegen de drie afvallige agenten. De directeuren toonden zich echter niet erg strijdlustig. Ze wisten dat Daendels erg populair was en dat ze niet op de militairen konden vertrouwen. Het Bewind voerde rond de middag met Joubert een gesprek die de directeuren tot hun opluchting de indruk gaf dat hij de crisis zou willen bezweren en een staatsgreep afwenden. Eerder die ochtend had hij dat ook al schriftelijk verklaard.¹⁴⁶ Joubert handelde echter anders, en gaf alle ruimte aan de agenten Gogel, Spoors en Pijman, die tegen drie uur met ‘eenige andere vaderlandslievende burgers’ samenkwamen om te overleggen wat ‘tot heil van het vaderland diende te worden verricht’.¹⁴⁷ Ook de agenten Tadama en LaPierre waren nu aanwezig.¹⁴⁸ Van Kooten bleef buitenspel staan. Hij werd door geen van beide partijen vertrouwd of, nog erger, niet serieus genomen. De vijf agenten namen formeel de leiding op zich. Zij wezen Daendels tot bevelhebber van het Haagse garnizoen aan en gelastten hem de directeuren en een aantal parlementariërs gevangen te nemen. Om half vijf trok Daendels met zijn mannen het hoofdkwartier op het Plein binnen, voorzien van een volmacht, ondertekend door vijf agenten. Daendels arresteerde drie leden van het Uitvoerend Bewind, te weten Van Langen, Fokker en Wildrik. De laatste twee kwamen echter al snel weer op vrije voeten, omdat zij niet tot de harde kern van het Bewind werden gerekend. Vreede en Fijnje wisten te ontkomen. Ook elf leden van het Vertegenwoordigend Lichaam werden in hechtenis genomen, onder wie Ockerse.

Aan het eind van de dag kwamen de vijf agenten bijeen om een aantal zaken formeel te bevestigen. Tijdelijk zouden de agenten niet alleen hun gebruikelijke taken uitvoeren, maar ook een Intermediair Uitvoerend Bewind vormen. Zij kondigden aan de Staatsregeling te zullen handhaven en verkiezingen te zullen organiseren. Dat alles werd vastgelegd in een uitvoerige proclamatie van negen bladzijden.¹⁴⁹ Gogel en de andere coupplagers maakten duidelijk dat zij de politieke willekeur van het vorige Bewind veroordeelden en de politieke misstanden wilden wegwerken. Ze beklemtoonden dat hun machtsovername de bedoeling had om ‘het volk te redden uit de klauwen van monsters’.¹⁵⁰ De coup was hiermee een feit.

Gogel kon de volgende ochtend voldaan aan zijn ‘commissarissen in Amsterdam’ schrijven: ‘Burgers, de eerste nacht is om. Alles is stil en rustig, en men ziet hier niet meer dat er *iets* gebeurd is. Alles consolideert zich en algemene tevredenheid vertoont zich. Om 11 of 12 uren depecheer ik de proclamatie met nadere tij-

146 Oddens, *Pioniers*, 538.

147 Notulen Intermediair Uitvoerend Bewind, 12 juni 1798, aangehaald in Mendels, *Daendels*, 184.

148 Oddens, *Pioniers*, 371.

149 Afkondiging Intermediair Uitvoerend Bewind, 12 juni 1798, *NN/B*, deel 33, eerste stuk, 425-434.

150 *Dagverhaal Intermediair Wetgevend Lichaam*, deel 1, 357.

ding, en om een uuren komt misschien het Corps legislatief bijeen. Dassevael is provisioneel als secretaris gecontinueert. Wildrik en Fokker gaan vermoedelijk in het Wetgevend Lichaam over. Zij hebben zich wel gedragen.' En daarna volgde om twaalf uur 's middags het bericht: 'Burgers, Hiernevens de proclamatie, welke nu dadelijk gepubliceert moet worden.'¹⁵¹

Dezelfde avond kwam al een met spoed samengesteld Intermediair Wetgevend Lichaam van 44 leden bijeen. Dat het aandeel van Daendels in het bewerken van de staatsgreep van 12 juni niet zo groot is geweest als wel is aangenomen, bevestigt ook een brief van de goed ingevoerde secretaris van het agentschap van Nationale Opvoeding J. van Heekeren die aan een studievriend schreef: 'Daendels gelooft den 12 Juni bewerkt te hebben, die vóór hem reeds klaar was'.¹⁵² De generaal was uiteindelijk toch meer het werktuig, terwijl Gogel en Spoor de gangmakers waren van wat de 'coup van Daendels' zou gaan heten.¹⁵³ Anders dan hij verwacht had, kreeg Daendels geen bestuurlijke functie in het nieuwe politieke bestel.¹⁵⁴ Het Intermediaire Uitvoerend Bewind kende Daendels 'voor bewezene diensten' een 'somma van 5000 gulden, met een portefeuille' toe; als 'blijk van achting en genegenheid' kreeg Joubert 'een paard en een sabel'.¹⁵⁵

Terwijl Gogel zich terughoudend had opgesteld tegenover de staatsgreep van 22 januari 1798, had het radicale Bewind hem desondanks aangesteld als agent van Financiën. Zijn vrees dat de invloed van de ultra-revolutionaire krachten tot politieke willekeur zouden leiden, werd al na enkele weken bewaarheid toen het gematigd hervormingsgezinde stadsbestuur van Amsterdam werd afgezet. Het was voor Gogel een grote schok, die leidde tot de staatsgreep van drie maanden later. Volgens Colenbrander was het een 'brutaal-militaire revolutie', maar 'het waren politieken, die haar voornamelijk beraamd hadden'.¹⁵⁶ In januari was Gogel nog een koopman met een zeer sterke interesse in de politiek die niettemin afstand hield van het bestuur. In enkele maanden had hij zich tot een volbloed politicus ontwikkeld die een staatsgreep pleegde om zijn unitarische idealen veilig te stellen.

151 Gogel aan de commissarissen in Amsterdam, NA, Canneman (1904), inv.nr. 2.

152 J. van Heekeren aan D.J. van Lennep, omstreeks 16 juli 1798, in: *GAGN*, deel 3, band 2, 447.

153 Colenbrander, *De Bataafse Republiek*, 152; *GAGN*, deel 2, lxxxii; Van Sas, *De metamorfose*, 321-322. Zie ook Mendels, *Daendels*, hoofdstuk 5 en Schama, *Patriots and Liberators*, hoofdstuk 8.

154 Van Heekeren aan Van Lennep, omstreeks 16 juli 1798.

155 Besluiten Intermediair Uitvoerend Bewind, 6 juli 1798, NA, Gogel, inv.nr. 19.

156 Colenbrander, *De Bataafse Republiek*, 152.